

BRANJE MLADINSKIH LEPOSLOVNO-INFORMATIVNIH KNJIG PRI RAZLIČNIH PREDMETIH V OSNOVNI ŠOLI

Prispevek se navezuje na nekatere gradnike bralne pismenosti (motiviranost za branje, razumevanje koncepta bralnega gradiva, besedišče), pri čemer je izpostavljeno, da je temeljno izhodišče gradnikov razvoj bralne pismenosti pri vseh predmetih (ne le pri slovenščini). Predstavljena je možnost branja knjig pri vseh predmetih v osnovni šoli. Leposlovno-informativna dela so tematsko navezana na posamezno znanstveno vedo. Utemeljeni so kriteriji kakovostnih leposlovno-informativnih oz. informativno-literarnih del, ki naj bi bili pri tovrstnih izborih vodilo učiteljicam in učiteljem vseh predmetov, upoštevana so tudi vzgojno-izobraževalna obdobja (in starost učencev in učenek), oblike knjig (slikanice, ilustrirane knjige) in predmetna področja (naravoslovje, družboslovje, humanistika). Predstavljeni so tudi primeri kakovostnih besedil, ki tematsko posegajo v različne znanstvene discipline, in sicer glede na bralno zmožnost v osnovni šoli.

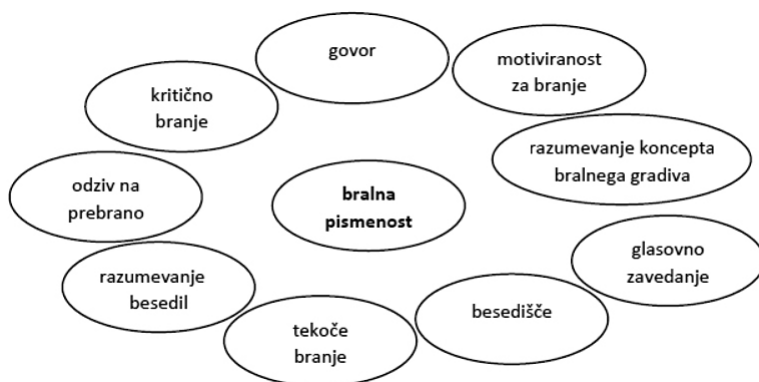
Ključne besede: bralna pismenost, gradniki bralne pismenosti, mladinska književnost, leposlovno-informativna gradiva, pripovedna informativna literatura

1 Uvod

Bralna pismenost se razvija v celotnem človekovem življenju, zlasti intenzivno v času posameznikovega izobraževanja oz. v izobraževalnem prostoru.¹ Temeljni cilj razvoja bralne pismenosti je opolnomočenje (mladih) državljanov za kakovostno

¹ V projektu OBJEM so bili razviti gradniki bralne pismenosti, ki imajo 7 skupnih izhodišč: (1) Vsi gradniki se razvijajo v povezavi s cilji in vsebinami pri vseh predmetih/področjih. (2) Vsak gradnik se razvija kot del celote. (3) Izhodišče za razvijanje vseh gradnikov so besedila pri vseh predmetih/področjih. (4) Integriranost. (5) Gradnike razvijamo sistematično. (6) Pri razvijanju gradnikov se upoštevajo razvoj, predznanje, potrebe in posebnosti vsakega otroka/učenca/dijaka. (7) Gradniki se razvijajo procesno, skozi daljše obdobje.

participacijo v družbenem in posameznikovem življenju. Bralna pismenost zajema štiri dejavnosti: poslušanje, govorjenje, branje in pisanje (Pečjak in Gradišar 2015: 59); njihov razvoj pri posamezniku je odvisen od starosti, zmožnosti, potreb in predznanja otroka, učenca ali dijaka; gradniki se razvijajo procesno. V monografiji *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča* (2020) so podane utemeljitve posameznega gradnika (slika 1), pri čemer je bila izhodišče bralna pismenost v navezavi z vsemi področji dejavnosti v vrtcu oz. s predmeti v OŠ in SŠ.

Slika 1: Gradniki bralne pismenosti (Haramija 2020: 1)

V prispevku so v izhodišču zastavljene tri omejitve: (1) starostna omejitev: iskali, analizirali in vrednotili smo besedila, ki so primerna za branje osnovnošolske populacije, saj se učenci in učenke od 1. razreda naprej sistematično opismenjujejo, kar pomeni, da postajajo samostojni bralci otroške in mladinske književnosti; (2) zvrstno-vrstna omejitev: besedila, ki sodijo v hibridno zvrst leposlovno-informativnih ali informativno-leposlovnih besedil, (3) omejitev na branje kot eno izmed štirih dejavnosti bralne pismenosti.

Glede na gradnike bralne pismenosti želimo obrniti perspektivo, in sicer so izhodišče posamezna predmetna področja, ki lahko z izbiro leposlovno-informativnih oz. informativno-leposlovnih del pripomorejo k razvoju bralne pismenosti, v okviru te pa vplivajo na bralne sposobnosti učenk in učencev. Zbrali smo primere kakovostnih besedil, ki tematsko posegajo v različne znanstvene discipline, in sicer glede na bralno zmožnost v vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih (v nadaljevanju VIO) osnovne šole.

Ob branju leposlovno-informativnih in informativno-leposlovnih del v povezavi s konceptom medpredmetnih povezav so med gradniki bralne pismenosti pomembni motiviranost za branje, razumevanje koncepta bralnega gradiva in besedišče (oz. besedni zaklad).²

² Seveda so pomembni tudi drugi gradniki, zlasti gradniki razumevanje besedila (še posebej pridobivanje novih spoznanj, organiziranje podatkov), odziv na besedilo in tvorjenje besedil (pri čemer je v

Motiviranost za branje je eno ključnih področij razvoja bralne pismenosti, pri čemer sta zunanja in notranja motivacija le dve skrajnosti, med njima pa se nahajajo »različni motivi, ki se razlikujejo v stopnji ponotranjenosti motiva« ugotavljata Bošnjak in Košir (2020: 65), ki na podlagi predhodnih raziskav o bralnih navadah utemeljmeta tri kategorije motivacijskega kontinuuma glede na stopnje samodolocenosti (Bošnjak in Košir 2020: 68; prirejeno po Ryan in Deci 2000): amotivacija, ekstrinzična motivacija: dejavnost je sredstvo za doseganje nekega cilja (vsebuje štiri kategorije motivacije: zunanjo, ponotranjeno, identificirano, integrirano) in intrinzična motivacija.

Razumevanje koncepta bralnega gradiva, zlasti oblike knjig, kar je še posebej pomembno pri branju multimodalnih besedil (slikanica, ilustrirana knjiga, strip), ker v sodobnem času oblika ni več povezana zgolj s starostjo bralca. »V izobraževalnem prostoru tradicionalno učno gradivo, ki je izraženo zgolj z enim, to je jezikovnim kodom sporočanja, vedno bolj nadomeščajo multimodalna bralna gradiva. Tovrstna gradiva zahtevajo nove, drugačne (učne) bralne strategije.« (Haramija in Batič 2020: 85) Leposlovno-informativna in informativno-leposlovna besedila postavljajo pred mladega bralca zahtevo po izbirnem branju in sestavljanju pomenov iz dveh kodov sporočanja, ne zgolj po linearnem branju enega koda sporočanja. Vizualno gradivo v tiskanih medijih (zemljevidi, grafi, tabele, diagrami, miselni vzorci, sheme, načrti, zemljevidi, simboli, ikone, oznake, fotografije, ilustracije) ni (več) le dodatek k besedilu, temveč postaja enakovredni del informacije.

Besedišče: pri tem gradniku sta pomembna količinski in kakovostni kriterij. Količinski kriterij je zelo odvisen od otrokovega razvoja (prim. Šek Mertúk in Cugmas 2020; Voršič in Ropič Kop 2020), dejstvo pa je, da je pridobivanje besednega zaklada vseživljenjska dejavnost. Sonja Pečjak navaja, da se razumevanje besed (pasivni oz. receptivni besedni zaklad) in njihova raba (aktivni besedni zaklad) močno razlikujeta. Po Veri Lukić (*Dečja leksika* 1982), ki je preučevala pasivno besedišče osnovnošolcev, Sonja Pečjak povzema, da »obstaja relativno enakomerna smer rasti besedišča skozi celo osnovno šolo. Vsako leto naj bi učenci pridobili od 2700 do 3000 novih besed. /.../ Razmerje med aktivnim in pasivnim besediščem je v povprečju 1 : 3- do 4-kratno, kar pomeni, da je besedišče pri branju 3- do 4-krat večje kot besedišče v govoru ali pri pisanju« (Pečjak 1995: 11). Teoretičarka tudi v poznejših raziskavah utemeljuje: »Besedišče vključuje znanje o besedah in njihovem pomenu. Obseg besedišča se v različnih državah in na različnih govornih območjih dosledno kaže kot najboljši posamični napovedovalec bralnega razumevanja (Cain, Oakhill in Lemmon 2004; Kolić-Vehovec 1994)« (Pečjak 2010: 88).

ospredju sistematično opismenjevanje) in kritično branje (ki je opredeljeno kot razumevanje stališč in dejstev v sporočilu, vrednotenje sporočilnosti in izražanje lastnega mnenja o prebranem), a ti gradniki presegajo namen prispevka.

2 Izbor besedil

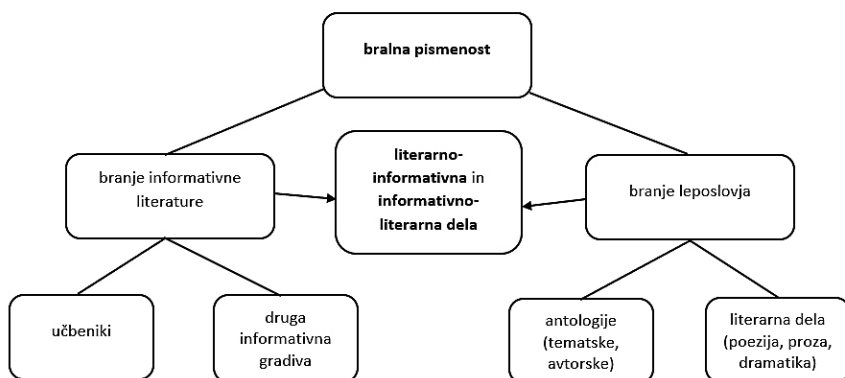
Boža Krakar Vogel branje leposlovja z vidika celostne didaktične strukture deli na šolsko in prostočasno branje, uvaja še tretjo vrsto, in sicer delno prostočasno branje, ki pa je še vedno del kurikularnega branja (Krakar Vogel 2020: 270).

Kurikularno branje je z različnimi cilji, vsebinami in metodami povezano z literarnimi in informativnimi vsebinami. Te vsebine se v osnovnošolskih gradivih ločujejo po uporabi jezika oz. po načinu ubeseditve glede na funkcijske zvrsti jezika. Najpogosteje sta uporabljena strokovni (tudi poljudnoznanstveni) in umetnostni jezik. Prvi ne vsebuje besednih iger, prenesenih pomenov besed, zanj so značilni nevtralni besedni red, brezčustvenost in tipični stavčni vzorci (Toporišič 2004: 29). Med značilnosti leposlovja prišteva Boža Krakar Vogel (2020: 19) posebno oblikovanost (estetskost), večpomenskost besed, besednih zvez, povedi in besedil, izmišljenost (fiktivnost), univerzalnost in umetniškost. V izobraževanju delimo besedila glede na njihov namen oz. cilj v dve veliki skupini, in sicer na umetnostna in neumetnostna besedila, ki se razlikujeta v namenu, temi, jeziku in obliki besedil (Križaj in Bešter Turk 2018: 57).

Ob primerjavi produkcije za petletno obdobje (2015–2019) glede na vrsto gradiv, ki sodijo v mladinsko književnost, podatki kažejo, da v povprečju izide 80 % leposlovja in 20 % poučnih knjig (prim. Zadravec 2020: 21), slednje so v mladinski književnosti pogosto označene kot strokovna ali informativna literatura, ki ga v knjižnicah imenujejo poučna ali strokovna gradiva. V absolutnih številkah to pomeni okrog 630 leposlovnih del in 140 informativnih del za vse starostne skupine izvirne slovenske in prevodne produkcije (brez ponatisov, učbenikov in trivialnih izdaj). Letno izide okrog 30 izvirnih slovenskih del, ki imajo v sistemu Cobiss oznako poučno leposlovje (za otroke, za mladino) in manj kot 10 izvirnih poučnih gradiv (informativna literatura), ki so jim dodane predmetne oznake (zgodovina, naravoslovje, znanost ipd.). Iz nabora izvirnih slovenskih besedil smo iskali po vnaprej zastavljenih kriterijih kakovostna gradiva, ki so po vsebini in obliki primerna za branje učencev v osnovni šoli. V zadnjem desetletju se pojavlja vedno več hibridnih besedil, ki so leposlovno-informativna ali informativno-leposlovna, ta pa so za spodbujanje branja pri različnih predmetih zelo pomembna (slika 2). Kot poudarja Rebecca J. Lukens,³ gre za dela, v katerih mladi bralec najde odgovore na vprašanja o svetu, ki nas obdaja, in o lastnem obstoju, spozna torej nova dejstva o vsem: »Radovednost in čudenje odpirata vrata v raziskovanje« (Lukens 2007: 289).

V najširšem smislu sodi med hibridna besedila tista dokumentarna literatura, ki predstavlja znanstvene discipline oz. posamezne vsebine znanstvenih disciplin skozi zgodbe. Karen Coats (2018: 289) jih poimenuje narrative nonfiction, torej pripovedna informativna literatura. Ob natančnem pregledu zbranih izvirnih

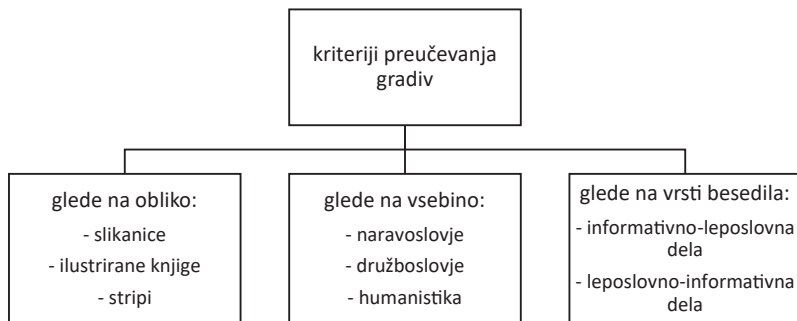
³ R. J. Lukens utrjuje mnenje Margaret Fisher v delu *Matter of Fact* (1973, 1997) o pomembnosti branja informativne literature.

Slika 2: Vrste bralnih gradiv

slovenskih gradiv smo ugotovili, da hibridna besedila tvorijo dve skupini: prva skupina besedil ima poudarjene informacije skozi zgodbo (poimenovali smo jih informativno-leposlovna besedila), druga skupina pa literarno zgodbo z dodanimi informacijami (leposlovno-informativna besedila). *Informativno-leposlovna besedila* imajo v ospredju informacije, pisana so esejistično; zaradi njihovega načina ubeseditve torej ne sodijo v skupino (čistih) informativnih besedil. Pri tovrstnih besedilih je opaziti tri homogene skupine: v ospredju je oseba, v ospredju je dogodek ali pojav, v ospredju je razlaga nekega pojma. *Leposlovno-informativna besedila* pa imajo literarni slog, pri čemer so nekatere sestavine preverljive (informativne), npr. navezujejo se na dokumente, arheološke najdbe ali zgodovinske podatke (zgodovinska proza), resnične podatke o nekem kraju, državi, ljudeh, gospodarstvu (kakor je značilno za literarni potopis), življenjepisne podatke (biografije) in resničen prostor, osebo ali okoliščine (značilnost pripovedk). Pri izboru leposlovno-informativnih besedil, ki se tematsko navezujejo na različne predmete v OŠ, velja – kakor za vse izbore besedil v izobraževalnem prostoru (v celotni vertikali) – da morajo biti dela kakovostna. Bistvo besedne umetnosti je definiral Janko Kos (2001: 35) takole: »strukturno-organska povezanost spoznavne, etične in estetske razsežnosti v literarnem delu pomeni predvsem, da je ta zveza neločljiva.« V leposlovno-informativnih besedilih je pomembna tudi kakovost podanih podatkov; čeprav so podatki vključeni v zgodbe, morajo biti verodostojni.

Ob nesporni kakovosti smo v izboru zasledovali še obravnavane gradnike bralne pismenosti, pri čemer smo dela ocenjevali tudi na podlagi izbora besedišča (to je ključnega pomena za razumevanje prebranega), ki je ob kriteriju dolžine besedila oz. števila različnih besed, ki so uporabljene v nekem besedilu, eden od pomembnih kriterijev izbora glede na starost učenk in učencev. Osredinili smo se na različne oblike knjig, glede na književne vrste (pri leposlovju) in glede na prevladujočo znanstveno disciplino, ki je izražena v leposlovno-informativnih in informativno-leposlovnih besedilih (slika 3).

Slika 3: Trije kriteriji preučevanja gradiv

Glede na obliko knjig se v preučevanem gradivu pojavljajo slikanice in ilustrirane knjige, temeljna razlika med njimi je v vizualni podobi: v ilustriranih knjigah ilustracije prikazujejo posamezne prizore, v slikanicah pa načeloma razvijajo svojo lastno zgodbo. Poudarek velja razmisleku, da sodobne slikanice nikakor niso več namenjene zgolj (mlajšim) otrokom, temveč je med njimi veliko naslovniško odprtih slikanic, ki so na motivno-tematski ravni namenjene učenkam in učencem 3. VIO. Na oblikovni ravni je zaslediti tudi kakovostne stripe, ki zgodbo predstavljajo predvsem skozi likovno govorico (npr. dela Mitrevskega, Stepančiča).

3 Predstavitev izbranih besedil

V nadaljevanju so predstavljeni primeri knjig (ilustriranih knjig, slikanic in stripov), ki se navezujejo na različne (znanstvene) discipline v osnovnošolskem izobraževanju in bi jih lahko učenci brali tudi pri drugih predmetih, ne le pri slovenščini.

3.1 Kakovostna informativno-leposlovna dela

Vsem delom je skupno tudi to, da so deljena na poglavja, vsako poglavje je tematsko zaokrožena samostojna enota, v vseh knjigah so zastopane različne znanstvene discipline. Informacije so podane na preprost in pregleden način, pri čemer pa je izjemnega pomena, da so vsa zabeležena dejstva znanstveno preverljiva. Med odlične slovenske avtorje in avtorice tovrstne proze sodijo Polonca Kovač, Sašo Dolenc, Lucija Stepančič in Tina Bilban. Informativno-leposlovne kratkoprozne zbirke esejskega tipa so osredinjene na osebe, dogodke ali pojme. V nadaljevanju predstavljamo tri tipe informativno-leposlovnih besedil.

3.1.1 Besedila o znanih osebah iz sveta znanosti, in sicer znanstveniki ali drugi ljudje, zaradi katerih je bil napredek v znanosti zabeležen. Večkrat so omenjeni npr. Arhimed, Nikolaj Kopernik, Galileo Galilei, Giordano Bruno, Carl Linné,

Isaac Newton, Albert Einstein, Nikola Tesla in številni drugi, prav tako pomembni znanstveniki in znanstvenice, katerih znanstveni doprinos je obče poznan, raziskovalka ali raziskovalec pa manj, npr. matematičarka Sofia Kovalevskaya (v besedilu je zapisano Sofija Korvin - Krukovska (por. Kovalevski), ki je leta 1883 postala prva univerzitetna profesorica (Dolenc 2012: 24–27)).

Tipični primer takega besedila je tudi zgodba o Henrietti Lacks, ki je leta 1951 zbolela in umrla za rakom, njene celice je znanstvenik George Otto Gey v laboratoriju vzgojil, po pacientki jih je poimenoval celice HeLa. S pomočjo preučevanja teh celic so znanstveniki rešili številna življenja, razvili so »cepivo proti otroški paralizi, do danes pa so opravili zelo veliko raziskav ter odkrili veliko pomembnih dejstev o življenju in delovanju človeškega telesa. Henriettine celice so prve, ki jih je znanstvenikom uspelo umetno gojiti v laboratoriju /.../« (Dolenc 2016: 187).

V to skupino sodi tudi strip *Znamenitni: imenitne zgodbe znamenitih osebnosti v stripu* (2020); delo sta ustvarila Žiga X Gombač in Jaka Vukotič. Na dvojnih straneh (eno poglavje) je predstavljenih 30 znamenitih oseb, ki so živele na ozemlju današnje Slovenije in so v življenju naredile nekaj pomembnega. Gre za nabor pomembnih osebnosti iz sveta znanosti (prim. Hallerstein, Belar, Rusjan, Potočnik, Rode), umetnosti (prim. Kobilca, Plečnik, Rina), književnosti (prim. Valvasor, Prešeren, Turnograjska, Karlin), športa (prim. Štukelj), ekonomije (prim. Molnar, Jesih). Osebe so po poglavjih razvrščene po letnici rojstva (podatki, njihovi portreti in najpomembnejši dosežek so zbrani v poglavju Biografski leksikon), skozi vsa poglavja mladega bralca vodita deček Nabriti Brin in Ra Dirikka. V posameznem poglavju so predstavljeni stvarni podatki o znameniti osebi, njeno lastno videenje doseženega, izpostavljen je najpomembnejši dosežek, mestoma tudi humorna aktualizacija (npr. Slava vojvodine Kranjske kot Lovely planet po Valvasorjevo; dopolnjene besede Jurija Gagarina v poglavju o Hermanu Potočniku; uvrstitev avtorjev stripa med znamenite).

3.1.2 Besedila o znanih dogodkih, ki so sprožili neko odkritje ali ki jih je znanost razložila za nazaj. Npr. zbirka *Kako so videli svet* (2011) Lucije in Damijana Stanpaniča upoveduje predstave o Zemlji kot ravni plošči in prepadu na koncu sveta, o prvih zemljevidih, globusih, merjenju časa ipd. Med drugim je predstavljena zgodba o prvem *Vodiču po Grčiji*, ki ga je okrog leta 160 objavil Pavzanij, sledili so mu številni drugi, zlasti za poti do velikih mest starega veka. Opisano je opazovanje neba in položaja zvezd, ki so kmalu začele služiti za orientacijo, opisana je svilna pot, ki je vodila trgovce med Evropo in Daljnim vzhodom (npr. potopis Marca Pola po njegovi vrnitvi s Kitajske v Benetke).

V obe zgoraj navedeni skupini sodijo dela, ki jih je soustvaril Sašo Dolenc z različnimi ilustratorji – z Arjanom Preglom *Kratke zgodbe o skoraj vsem* (2011), *Kako ustvariti genija* (2012); z Igorjem Šinkovcem *Od genov do zvezd* (2016) in z Matijem Medvedom *Od genov do zvezd in naprej* (2019). Nekatere zgodbe so objavljene v več delih (npr. naslov knjige *Kako ustvariti genija* je preoblikovan po

zgodbi *Kako doma vzgojiti genija*; ista zgodba je natisnjena tudi v zbirki *Od genov do zvezd* in se dotikajo slehernika, npr.: »Danes se počasi, a vztrajno uveljavlja spoznanje, da je treba v kompleksno večščino, pa naj gre za znanost, umetnost ali šport, vložiti vsaj deset tisoč ur dela, preden postanemo suvereni strokovnjaki na nekem področju« (Dolenc 2016: 140). Dela Saše Dolenca posegajo na vsa znanstvena področja (npr. psihologija, filozofija, verstva, politika, ekonomija, izobraževanje, matematika, biologija, kemija, fizika, medicina, strojništvo, gradbeništvo, turizem, geografija, zgodovina), le predmetu in starosti učenk in učencev primerno zgodbo je treba poiskati.

V skupini o znanih osebnostih in znanih dogodkih sodi tudi zbirka *Kako so videli svet* (2011) Lucije in Damijana Stepančiča. Posamezna poglavja se navezujejo na vse znanstvene discipline, ki so povezane z Zemljo, zlasti na geografijo, zgodovino, fiziko in kulturologijo. Dogodki ali osebnosti so razvrščeni po poglavjih glede na čas dogodka oz. glede na življenjsko obdobje neke znamenite osebe, upoštevana je torej kronološka oz. zgodovinsko zaporedna umestitev od davnih prednikov do sveta kot globalne vasi. Med drugim je navedeno, da si naključni vzorec najlažje zapomnimo, kakor je ugotavljal že Leonardo da Vinci, da v »vsaki brezoblični packi, ki nam sprva predstavlja zgolj madež in umazanijo, kmalu zagledamo obrise figur, morda pa celo pokrajine in prave prizore v njih« (Stepančič 2011: 68). Kot primeri takšnih predstav so opisani in ilustrirani npr. Italija kot škorenj, Slovenija kot kokoš, Robbov vodnjak v Ljubljani pa predstavlja tri slovenske reke.

3.1.3 Besedila o pojasnjevanju znanstvene terminologije ali pojmov iz znanosti. Pojasnjevanje pomenov besed v knjigi Polonce Kovač in ilustratorja Marjana Mančka *Slovarček tujk* (prva izdaja 1980) ima v osnovi vlogo enojezičnega slovarja (avtorica je v uvodu tudi izpostavila, da si je pri odbiranju tujk pomagala s *Slovarjem tujk* Franceta Verbinca), ki je urejen po abecednem redu in razlaga 112 besed, npr. abderit, administracija, emancipacija, signal ... Pri vsaki besedi so tri stripovske sličice (čeprav ne gre za pasice, saj se ilustracije ne navezujejo), pod njimi pa razlaga izbrane prevzete besede v treh različnih situacijah, tako je prevzeta beseda predstavljena v kontekstu in je za mlajše učenke in učence bolj razumljiva. Npr. besedo koncept (Kovač 1992: 57) avtorica poveže z zamisljivo o poteku dogodka; druga razlaga je povezana z osnutkom, iz katerega nastane neko delo, tretja je postavljena v položaj neuresničenega dejanja zaradi nepredvidene motnje.

Lucija in Damijan Stepančič sta soustvarila ilustrirano knjigo *Kaj nam povejo besede* (2014), v kateri je predstavljenih petdeset izbranih pojmov; ti so v knjigi razvrščeni po abecednem redu od amfore do žargona. Ob izbranem pojmu je naveden zapis v izvornem jeziku, sledi opis predmeta ali pojma. Izbrane besede se nanašajo na vsakdanje uporabne predmete (npr. žaluzija, kamera, čaj), na literarnoteoretične pojme (ep, dialog, nonsens), na umetnostnozgodovinske pojme (renesansa, gotika, simbol, harmonija, ikona), na termine iz humanističnih ter družboslovnih

(logika, filozofija, univerzum, vizija, civilizacija, angel, Babilon) in naravoslovnih znanstvenih disciplin (npr. element, Jadran, Luna, navigacija, ocean, vulkan, zemit). Npr. poglavje *Amfora* »latinsko: amphora, grško: amphoreús – nositi na obeh straneh« (Stepančič 2014: 4), v nadaljevanju je predstavljeno, da so bile te posode namenjene prevažanju živil. Na ilustracijah je prikazana tipična amfora, na drugi ilustraciji različne oblike amfor in na tretji morsko dno, na katerem so amfore ob brodolomih pristale (zapisano je tudi opozorilo na današnje onesnaževanje morij zaradi embalaže).

Delo Tine Bilban *50 abstraktnih izumov* (2017) z ilustracijami Ivana Mitrevskega utemeljuje pojme iz filozofije (bit, bivajoče, bistvo, resnica, kontekst, dobro, lepo, sveto), naravoslovnih znanosti (čas, prostor, sila, kvant, vesolje, neskončnost, π , periodni sistem) in družboslovnih znanosti (narod, demokracija, svoboda, zakon). Posamezna poglavja so urejena enako: naslov poglavja je izbrani pojem, takoj pod naslovom je pojem pojasnjen z besedno zvezo, nato sledi definicija pojma (kar je nakazano s krepko pisavo, sledi črta, ki jasno loči utemeljitev pojma od njegovega nastanka ali izuma). V osrednjem delu posameznega poglavja je pojem predstavljen skozi zgodovino, dodane so ilustracije (mestoma stripi, pa tudi sheme, grafi za ponazoritev opisanega). Npr. naključno izbrano poglavje z naslovom *Naključje* (Bilban 2017: 34–37) ima pod naslovom pojasnilo: »kar se zgodi brez vzroka« (Bilban 2017: 34). Sledi pojasnilo o mnenju znanstvenikov, da bi naključje lahko izključili, če bi poznali vse vzročne povezave med elementi, vendar je to pripeljalo do spoznanja, da je naključje bolj temeljno. V poglavju so nato opisana temeljna in lokalna naključja; naključje je opisano kot temeljna lastnost sveta, sledi navedba uporabnosti naključij in razmerje med determinizmom in naključjem.

3.2 Kakovostna leposlovno-informativna besedila

Med kakovostna leposlovno-informativna dela sodijo tista, ki imajo razvito leposlovno zgodbo in dodane resnične podatke o neki temi, pojavu, živali, rastlini ipd. Opaziti je tri oblike tovrstnih besedil, in sicer slikanice, ilustrirane knjige in stripe, v katerih so resnični podatki omenjeni skozi zgodbo (npr. dela Polonce Kovač), in takšne, v katerih sta literarni in informativni del dokaj ločeni enoti (npr. dela Lile Prap), vendar šele z branjem obeh lahko sestavimo pomen celotne slikanice ali ilustrirane knjige. Stripa o zgodovini Slovenije (Gombač in Mitrevski) in o generalu Maistru (Glavan in Stepančič) imata vse značilnosti stripa; v obeh stripih so zelo pomembne realistične ilustracije, s katerimi so upodobljeni čas pripovedi, tipična predmetna stvarnost, oblačila ipd.

V nadaljevanju predstavljamo izbrana kakovostna leposlovno-informativna dela.

Vesoljsko jajce ali $1 + 1 = 5$ (1985) Polonce Kovač z ilustracijami Marjance Jemec Božič je knjiga o učenju učenja. Na začetek knjige je avtorica umestila sodobno živalsko pravljico *Tudi krokodila sta lahko različna* (pravljica je prvič izšla že leta

1975 v zbirki *Zverinice z Večne poti*, njen naslov je *Krokodilska zgodba*). V nadaljevanju je ob krokodilih Mojmirju (intuicija) in Vladimirju (kognicija) glavni lik še Modra kokoška (mestoma imenovana tudi Vesoljska putka), ki zna marsikaj razložiti (npr. kakšni so možgani in kako delujejo, kakšno je veselje in njegovo delovanje, zakaj bliska in grmi, kadar je nevihta ipd.), stranski liki pa so druge živali iz živalskega vrta, poznane že iz leposlovne zbirke kratkih zgodb *Zverinic z večne poti*. Avtorica skozi humorne in zanimive zgodbe predstavlja uporabo miselnih vzorcev in ključnih besed. Mojmir in Vladimir predstavljata dve različni vrsti mišljenja, če pa ju zna kdo povezati, so rezultati sijajni. Ob razvijanju literarne zgodbe avtorica navaja še bralne strategije in utrjuje mnenje, da lahko z njimi vsak postane boljši bralec. Poseben podvig predstavlja učenje matematike, ki se zdi Mojmirju težavna, postane pa zabavna.

Zelišča male čaravnice (1995) Polonce Kovač z ilustracijami Ančke Gošnik Godec so kakovostno leposlovno-informativna slikanica za mlajše bralce. Čarovnica Lenčka ob herbariju razlaga o rastlinah, njihovi zdravilni moči in pripravi rastlin za uporabo zoper bolezni. Rastline so razvrščene po abecednem redu od arnike do žajblja, vseh je 34, nekatere so splošno poznane (npr. kamilice, janež, kopriva), druge manj (npr. modri glavinec, lučnik, repinec). Vsako poglavje je posvečeno eni rastlini, najprej je rastlina opisana, sledi literarna zgodba, v kateri se pojavljajo mala čarovnica, Lolek in Lolika ter epizodni liki, na koncu posameznega poglavja sta dodana realistična ilustracija rastline in recept za njeno uporabo. Čarovnica v literarnem delu besedila razloži tudi manj znane besede, npr. poparek, prgišče, tinktura, ki so povezane s pripravo zdravilne rastline za uporabo.

V sodobnosti je največ slovenskih leposlovno-informativnih slikanic napisala in ilustrirala Lila Prap. Živalski liki v slikanicah, v katerih Lila Prap predstavlja posamezne biološke vrste, večinoma niso personificirani, temveč so predstavljeni po bioloških zakonitostih: *Zakaj?!* (2002), *Dinozavri?!* (2009), *Pasji zakaji* (2010), *Žuželčji zakaji* (2011), *Mačji zakaji* (2013), *Ptiči?!* (2019), v posamezni knjigi pa za homogenost zgradbe poskrbijo personificirane živali (kokoši v knjigi o dinozavrih in ptičih, mačke v delu o psih, knjižne uši v knjigi o žuželkah, miši v knjigi o mačkah), pri čemer lahko bralec iz razvoja dogodkov pogosto sklepa na človeške lastnosti. Avtorica upodablja enostavne, tipizirane, celo shematizirane like, ohranja naravne barvne odtenke (npr. vse živali so upodobljene takšne, kot so v naravnem okolju; pri dinozavrih posebej poudari, da ne ve, kakšnih barv so bili, njihova anatomija pa se drži spoznanj naravoslovnih znanosti), zato so liki takoj prepoznavni. V slikanicah sta literarni in informativni del ločena tudi s tipografijo in drugimi vizualnimi znaki oz. podobami (npr. dialog med živalmi je predstavljen v obliki stripa, informativna besedila pa imajo strnjeno obliko nevezane besede. Že na veznih listih nekaterih slikanic Lila Prap nakaže eno izmed možnosti izmišljije: s 'križanjem' nastajajo nove živali; nova žival nastane tako, da avtorica (npr. v slikanicah *Zakaj?!*, *Pasji zakaji*) nariše polovico ene in polovico druge živali ter jo tako tudi poimenuje (npr. žirafa in kenguru = žirafoguru; mrož in opica = mrožpica; kamela in kača = kamelača).

Kaj sploh je to? (2019) Tine Bilban in Ivana Mitrevskega je domiselna razlaga petindvajsetih pojmov (otrok, domišljija, smeti, begunec, mikrob, jezik, smisel ipd.) skozi zgodbe. »V knjigi so zbrane besede, s katerimi se kar naprej srečujemo, redko pa se pogovarjamo o tem, kaj sploh pomenijo /.../« v uvodu pojasnjuje Tina Bilban (2019: 7). Delo je namenjeno učencem na razredni stopnji; za ločevanje med zgodbo in pojasnilom je izbrana različna tipografija. Za posameznim naslovom (naslov poglavja je izbrani pojem) je kratka zgodba, ki predstavi situacijo, povezano s pojmom, sledi razlaga pojma, ki skozi opise in ilustracije (z elementi stripa) pojasnjuje besedo v različnih položajih.

Žiga X Gombač in Ivan Mitrevski sta izdala *Zgodovino Slovenije v stripu* (2017), in sicer v sodelovanju z Narodnim muzejem Slovenije. Predstavljena so zgodovinska obdobja in pomembna arheološka ali zgodovinska dejstva o življenju ljudi na prostoru današnje Slovenije. Jedro knjige ima enotno zgradbo: posamezna zgodba je razporejena na dve strani, v spodnjem delu je navedeno zgodovinsko obdobje, v katerem se je osrednji dogodek zgodil. V levem zgornjem kotu posamezne zgodbe sta upodobljena Živa (devetošolka) in Razpoka (poosebljena pozaba zgodovine), ki skozi celotno knjigo ustvarita svojo zgodbo, saj je že v njunem prvem dialogu navedeno, da je treba knjigo na hitro prelistati, tako se zdi, da Živa in Razpoka oživita: se prepirata, sta tiho, na koncu Razpoka ugotovi, da je premagana – zgodovina ne bo pozabljena. Sledi navodilo o branju knjige, ki ima poenoteno zgradbo: naslov, dogodek in umeščenost v čas; dodane so splošne zanimivosti.

4 Sklep

Opazen je trend izdajanja otroških ali mladinskih knjig, ki ne sodijo niti med čiste literarne vrste in ne popolnoma v informativno (poučno) literaturo, torej pripadajo hibridnim oblikam leposlovja in informativne literature. Ideja o združevanju leposlovja in znanstvenih spoznanj ni nova, udeležil jo je že Fran Erjavec (ob koncu 19. st., bistveno pozneje, leta 1943, je izšel še izbor za otroke z naslovom *Živalske podobe*), ki je v poljudnoznanstvenem jeziku opisoval dejstva o živalih, v opisih odnosov do živali in njenega mesta v naravi pa ima njegov jezik povsem drugačno, leposlovno lego. Po letu 1980 je največ tovrstnih besedil napisala Polonca Kovač, nato od začetka 21. stoletja Lila Prap. Drugi obravnavani avtorji in avtorice so dela izdali v zadnjih desetih letih.

Na hibridnost leposlovno-informativnih in informativno-leposlovnih del vplivata izbrana tema posameznega dela ter jezikovne značilnosti umetnostnih in neumetnostnih besedil. Avtorji črpajo podatke iz naravoslovja, družboslovja ali humanistike, podatki morajo biti relevantni, hkrati pa je pri predstavljenih delih značilno, da so podatki vključeni v (pol)literarno zgodbo. Analiza del je pokazala, da imajo nekatera med njimi bolj literarni značaj, zato smo jih uvrstili med leposlovno-informativna besedila, druga pa poudarjajo informacije iz neke znanstvene

discipline, a so te podane skozi poljudno razlago in zgodbo, poimenovali smo jih informativno-literarna besedila. Gre torej za razliko v stilu pisanja. Ob obeh tipih besedil mladi bralci spoznavajo terminologijo iz različnih znanstvenih disciplin (gradnik besedišče), s sestavljanjem pomenov iz besedila in ilustracije se urijo v branju multimodalnih besedil (gradnik razumevanja koncepta bralnega gradiva) in pridobivajo spodbude za branje pri vseh predmetih (gradnik motiviranost za branje). Vsa izbrana dela so kakovostna in omogočajo spoznavanje pojmov iz različnih znanstvenih ved, zato so lahko odlična motivacija za branje. Gradniki bralne pismenosti se ne navezujejo zgolj na slovenščino, kar pomeni, da bi lahko učitelji različnih predmetov z izbiro leposlovno-informativnih in informativno-leposlovnih del spodbujali branje pri vseh predmetih.

Viri

Bilban, Tina, 2017: *50 abstraktnih izumov*. Ilustriral Ivan Mitrevski. Dob pri Domžalah: Miš.

Bilban, Tina, 2019: *Kaj sploh je to?* Ilustriral Ivan Mitrevski. Dob pri Domžalah: Miš.

Dolenc, Sašo, 2011: *Kratke zgodbe o skoraj vsem*. Ilustriral Arjan Pregl. Ljubljana: Kvardakabra.

Dolenc, Sašo, 2012: *Kako ustvariti genija*. Ilustriral Arjan Pregl. Ljubljana: Kvardakabra.

Dolenc, Sašo, 2016: *Od genov do zvezd*. Ilustriral Igor Šinkovec. Ljubljana: Cankarjeva založba. (Zbirka Najst).

Dolenc, Sašo, 2019: *Od genov do zvezd in naprej*. Ilustriral Matija Medved. Ljubljana: Cankarjeva založba. (Zbirka Najst).

Glavan, Mihael, 2019: *Naš Maiser*. Ilustriral Damijan Stepančič. Dob pri Domžalah: Miš.

Gombač, Žiga, 2017: *Zgodovina Slovenije v stripu*. Ilustriral Ivan Mitrevski. Dob pri Domžalah: Miš.

Gombač, Žiga, 2020: *Znameniti: imenitne zgodbe znamenitih osebnosti v stripu*. Ilustriral Jaka Vukotič. Ljubljana: Rokus Klett.

Kovač, Polonca, 1985: *Vesoljsko jajce ali $1 + 1 = 5$* . Ilustrirala Marjanca Jemec Božič. Ljubljana: DZS.

Kovač, Polonca, 1992: *Slovarček tujk*. Ilustriral Marjan Manček. Ljubljana: DZS.

Kovač, Polonca, 1995: *Zelišča male čarovnice*. Ilustrirala Ančke Gošnik Godec. Ljubljana: DZS.

Prap, Lila, 2002: *Zakaj*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prap, Lila, 2009: *Dinozavri?!* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prap, Lila, 2010: *Pasji zakaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prap, Lila, 2011: *Žuželčji zakaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prap, Lila, 2013: *Mačji zakaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prap, Lila, 2019: *Ptiči?! Ljubljana*: Mladinska knjiga.

Stepančič, Lucija, 2011: *Kako so videli svet*. Ilustriral Damijan Stepančič. Dob pri Domžalah: Miš.

Stepančič, Lucija, 2014: *Kaj nam povejo besede*. Ilustriral Damijan Stepančič. Dob pri Domžalah: Miš.

Literatura

Bošnjak, Blanka in Košir, Katja, 2020: 2. gradnik: Motiviranost za branje. Haramija, Dragica (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru; Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 59–79.

Coats, Karen, 2018: *The Bloomsbury introduction to children's and young adult literature*. London, New York: Bloomsbury Academic.

Erjavec, Fran, 1967: *Živalske podobe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Haramija, Dragica, 2020: Uvod. Haramija, Dragica (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru; Pedagoška fakulteta UM in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 1–3.

Haramija, Dragica in Batič, Janja, 2020: 3. gradnik: Razumevanje koncepta bralnega gradiva. Haramija, Dragica (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru; Pedagoška fakulteta UM in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 81–106. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/515>

Kos, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Krakar Vogel, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Rokus Klett.

Križaj, Martina in Bešter Turk, Marja, 2018: *Jezikovni pouk: čemu, kaj in kako?* Priručnik za učitelje in učiteljice slovenščine v osnovni šoli. Ljubljana: Rokus Klett.

Lukens, Rebecca J., 2007: *A critical handbook of children's literature*. Boston: Pearson Education.

Marjanovič Umek, Ljubica in Fekonja, Urška, 2019: Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavniki tveganja v družinskem okolju. *Javno zdravje* 2. 1–13.

Pečjak, Sonja, 1995: *Ravni razumevanja in strategije branja*. Trzin: Different,

Pečjak, Sonja, 2010: *Psihološki vidiki bralne pismenosti: od teorije k praksi*. Ljubljana Filozofska fakulteta (Zbirka Razprave FF).

Pečjak, Sonja, Bucik, Nataša, Peštaj, Martina, Podlessek, Anja in Pirc, Tina, 2010: Bralna pismenost ob koncu osnovne šole – ali fantje berejo drugače kot dekleta? *Sodobna pedagogika* 61/1. 86–102.

Pečjak, Sonja in Gradišar, Ana, 2015: *Bralne učne strategije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Ravnik Toman, Barbara, 2017: Uvod. *Zgodovina Slovenije v stripu*. Dob pri Domžalah: Miš. 3.

Šek Mertúk, Polonca in Cugmas, Zlatka, 2020: 1. gradnik: Govor. Haramija, Dragica (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru; Pedagoška fakulteta UM in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 29–58.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba obzorja.

Voršič, Ines in Ropič Kop, Marija, 2020: 5. gradnik: Besedišče. Haramija, Dragica (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru; Pedagoška fakulteta UM in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 137–157.

Zadravec, Vojko, 2020: Podoba produkcije 2019. Lavrenčič Vrabec, Darja in Mlakar Črnič, Ida (ur.): *O črtah in luknjah*. Ljubljana: Mestna knjižnica.

Reading Children's Creative Nonfiction in Various Primary School Classes

The article references some components of reading literacy (reading motivation, comprehending the concept of reading material, vocabulary) by emphasising that developing reading literacy in all school classes (not just in Slovenian classes) is the basis of these components. It presents the possibility of reading in all primary school classes. Creative nonfiction spans various works that share subjects with specific fields of science. The article establishes criteria for quality fiction and creative nonfiction that could guide teachers when choosing the right books, and offers guidelines for educational periods (based on the pupils' age), book formats (picture books, illustrated books) and subjects (natural sciences, social sciences, humanities). Examples of quality texts that thematically refer to various scientific disciplines are also presented, with reference to reading ability in primary school.

Key words: reading literacy, components of reading literacy, children's literature, creative nonfiction, narrative nonfiction